

סוגיא ד': כלאיים בציצית

א. מקור היתר כלאים בציצית

הגמרא במסכת יבמות (ג, ב) מחפשת מקור לדין הכללי שעשה דוחה 'לא תעשה', ומביאה את היתר כלאים בציצית, שנלמד מהסמכת מצות 'גדילים תעשה לך' מיד לאחר 'לא תלבש שעטנז'.

על בסיס היתר עקרוני זה דנה הגמרא במנחות לט ע"ב, בשאלה מאיזה מין לעשות את חוטי הציצית לטלית:

'אמר שמואל משמיה דלוי: חוטי צמר פוטרים בשל פשתן.'

ומבאר הגמרא בהמשך את סברתו:

'כיון דתכלת פטרה - לבן נמי פטר.'

לעיל בסוגיא ב', הבאנו את המקור לכך שחוטי התכלת הם דוקא מצמר, מסוגיית הגמרא ביבמות ד ע"ב: 'מדשש כיתנא - תכלת עמרא'. עפ"י רש"י חידוש זה של שמואל אינו בדיני כלאיים, שכן יש בציצית כבר כלאיים בגלל חוטי התכלת, אלא החידוש הוא בדין 'מין הכנף' שבציצית, שכיון שהתכלת חייב להיות בציצית למרות שהוא בא על חשבון 'מין הכנף', אף הלבן יכול להיות ממין התכלת.

לעומת זאת, תוס' (ד"ה 'לבן נמי פטר') טוענים שאין בחוטים שאינם תכלת בעיה של מין כנף.²³ הבעיה היחידה היא איסור הכלאים. על איסור זה אומרת הגמרא שכיון שהותר בשביל התכלת, אין לאוסרו גם בלבן. אולם, עדיין אפשר היה להסביר שהיתר אינו אלא משום תוספת לכלאים המותרים, אך הגמרא לא מסתפקת בכך, ומעלה סברא שגם חוטי פשתן יפטרו בטלית של צמר, מגזירת הכתוב:

'איבעיא להו: חוטי פשתן מהו שיפטרו בשל צמר?... 'לא תלבש שעטנז

גדילים תעשה לך [מהם (כ"ה בר"ף)] - לא שנא צמר בפשתים, לא שנא

פשתים בצמר.'

הכרעה מפורשת בענין נאמרה על ידי רב יהודה:

'ת"ש: דאמר רב רחבה אמר רב יהודה: חוטי צמר פוטרים בשל פשתן, ושל

פשתן פוטרים בשל צמר.'

אולם, גם רב יהודה לא מסתפק בהכרעה זו, ומוסיף:

'צמר ופשתים פוטרים בכל מקום, ואפילו בשיראין.'

ביחס לדין זה אומרת הגמרא:

ופליגא דרב נחמן. דאמר רב נחמן: השיראין פטורין מן הציצית.'

מסקנת הגמרא היא שרב נחמן מחייב את השיראין בציצית מדרבנן בלבד, ולכן סובר שרק צמר לבדו או פשתן לבדו פוטר בהם, אבל כלאים בכל מקרה לא הותרו בהם.

²³ ונראה שכוונתם לביאור שכתבו בשיטת רש"י לעיל לח ע"ב בד"ה 'מידי ציבעא קא גרים'. אך אין זה מתאים לשיטת רבא בהמשך סוגיא זו.

רב יהודה סובר שכלאים הותרו בציצית אף כאשר אינם נצרכים כלל. לכאורה, רב נחמן חולק עליו רק בשאר מינים פרט לצמר ופשתן, משום שסובר שאין חיובם בציצית אלא דרבנן.

בהמשך הגמרא (מ, א), בסוגיא של חיוב סדין (בגד פשתן) בציצית, אומרת הגמרא שישינה בעיה של כלאים בטלית של פשתן שיש בה ארבעה חוטים לבנים של צמר: 'כיון דאפשר במינן - לא. כדר"ל. דאמר ר"ל: כל מקום שאתה מוצא עשה ול"ת, אם אתה יכול לקיים שניהם - מוטב. ואם לאו - יבוא עשה וידחה את ל"ת.'

מסיבה זו גזרו חכמים שלא להטיל תכלת בטלית של פשתן. שמא יבואו להטיל בטלית זו חוטי צמר צבועים בקלא אילן, שאע"פ שמקיימים בזה מצות לבן שבציצית - עוברים על איסור כלאים.

ב. ביאורי התוספות להיתר כלאים בטלית צמר

במבט ראשון, דברי רב יהודה אינם מתיישבים עם דברי ריש לקיש. אולם, תוס' במספר מקומות מנסים ליישב את דברי רב יהודה עם ר"ל. במנחות (מ, א) בד"ה 'כיון דאפשר במינן' תירוצם הראשון של תוס' נאמר בלשון סתומה:²⁴

'מיגו דתכלת פטר, לבן של פשתן נמי פטר, ואע"ג דאפשר במינו.'

לאחר מכן תוס' מציעים גם תירוץ נוסף: דבריו של ריש לקיש אינם אלא גזירה דרבנן במקום שאין הכרח לדחות את הלאו. לעומת זאת, רב יהודה דיבר רק על הדין מדאורייתא ש'כלאים ממש הותרו אצל ציצית'.

בכתובות (מ, א) בד"ה 'כגון מילה בצרעת' מבארים תוספות את תירוצם הראשון יותר:

'דמיגו דתכלת פטרה - שכבר נעשה כלאים ע"י תכלת שבו, לבן של צמר נמי

פטר. ומיגו דשני חוטי לבן של צמר פוטרים בשל פשתן - שני חוטי לבן של

פשתן נמי פוטרים בשל צמר, אע"ג דלא נעשה התם כלאים ע"י תכלת שבו.'

הרב קורצווייל ניסה לבאר את דברי התוס' הנ"ל על בסיס דבריהם הקודמים:

תוס' שאלו: מדוע לא נמנע מהאדם ללבוש בגד פשתן של ארבע כנפות, ונאמר לו שהוא יכול לקיים את העשה של ציצית והל"ת של כלאים בבגד צמר?²⁵ על כך ענה ר"י שכאשר אומרים לאדם ללבוש בגד מסוים אין זה נחשב 'אפשר'. הבגד אותו

²⁴ עפ"י הגהות צ"ק אות ז.

²⁵ ראה הגהות רעק"א על מג"א סי' י"א סק"י"ג ששאל שאלה שונה קצת מתוס': מדוע לא נאסור על האדם ללבוש בגד של ארבע כנפות של פשתן מפני איסור כלאים? כלומר, הרי אין ההתנגשות של מצות ציצית עם איסור כלאים מוכרחת. (תוס' שאלו ממצאיות שלכאורה ניתן לקיים שתייהן. רעק"א טוען שניתן לעקוף את ההתנגשות. נראה שהצעתו מבוססת על הגמרא בכתובות שמסבירה שהמפותה יכולה למאן בבוועל אם הוא אסור עליה) על כך השיב רעק"א על פי המרדכי ברמז תתקמד לענין ציצית בשבת, שכתב שאין איסור ללבוש בגד של ארבע כנפות בלי ציצית, אלא שעל האדם הלוש בגד של ארבע כנפות חלה מצות ציצית. לכן אם נמנע מהאדם להטיל ציצית בבגד זה משום איסור כלאים, בעצם ידחה הל"ת את העשה של ציצית. מה שאין כן אם הבגד עצמו היה בגד כלאים, שאז היה אסור ללבוש אותו מצד עצמו, ולא היה זה ביטול העשה על ידי ל"ת.

לובש האדם הוא הנתון הראשוני של מצות ציצית. 'אפשר לקיים שתיהן' זה רק כאשר ניתן לקיים את המצוה בבגד זה עצמו מבלי להחליפו.

כיון שלמדנו שחוטי צמר יכולים להיות ציצית הכנף של בגד פשתן, אין בעיה שגם חוטי פשתן יהיו ציצית הכנף של בגד צמר. לכן ניתן לומר שכאשר לובש אדם בגד של צמר שאין בו מצד עצמו כלאים, והוא נותן בבגד שני חוטי פשתן למצות ציצית, נוצרו כאן כלאים לצורך המצוה. השאלה שצריכה להישאל היא שאלת ריש לקיש: האם ניתן לקיים כאן את העשה של מצות ציצית מבלי לעבור על הלא תעשה של איסור כלאים? כאשר מוסיף האדם את חוטי התכלת הם יוצרים כלאים עם חוטי הפשתן לצורך המצוה. בכך מתברר שלא ניתן לקיים מצות ציצית בחוטי פשתן מבלי לעבור על איסור כלאים.²⁶ בשלב זה ניתן להחשיב את הבגד כולו כמצטרף לכלאים המותרים לצורך מצות ציצית.

אמנם, תוסי' המשיכו והעלו סברא שנתיר לתת שני לבן של פשתן בטלית צמר או להיפך גם בלי חוטי התכלת. לפי סברא זו אין היתר כלאים בציצית תלוי בהעדר האפשרות לקיים שתיהן, אלא צריך לומר שהוא גזירת הכתוב. אולם, תוסי' ביבמות ובמנחות דחו סברא זו. לדבריהם, עדיין ניתן לקיים את פירוש הרב קורצויל.

ולאחר כל זאת עדיין צריכים הדברים עיון.

בסופו של דבר יוצא מדברי תוסי' שדין 'מין הכנף' יכול להתקיים הן בחוטי צמר והן בחוטי פשתן. לעומת זאת, לדברי רש"י נצטרך לומר שישנה אפשרות אלטרנטיבית לקיום מצות ציצית במין הכנף, שהיא 'צמר ופשתים יחדיו', שפוטר אותנו מדין מין הכנף.

ג. שיטת הרמב"ם

הרמב"ם מזכיר את דין 'מין הכנף' כבר בתחילת הלכות ציצית: 'ענף שעושין על כנף הבגד ממין הבגד'.

בפ"ב ה"ח מביא הרמב"ם את דין 'מין הכנף' בצבע: 'טלית שהיא כולה אדומה או ירוקה או משאר צבעונין עושה חוטי לבן שלה כעין צבעה, אם ירוקה - ירוקין, אם אדומה - אדומין'.

בפ"ג ה"א פסק הרמב"ם כרב נחמן, שרק כסות של צמר או של פשתן חייבת בציצית. שאר המינים חייבים בציצית מדרבנן, ונפטרים בחוטי צמר או פשתים או בחוטים ממינם. בה"ה כתב הרמב"ם:

'כסות של צמר - עושין לבן שלה חוטי צמר.

וכסות של פשתן - עושין לבן שלה חוטי פשתן ממינה...'

בה"ו שואל הרמב"ם ומשיב:

'ומה הוא לעשות חוטי צמר בכסות של פשתן או חוטי פשתן בכסות של

צמר, אע"פ שהוא לבן לבדו בלא תכלת?

בדין הוא שיהא מותר שהשעטנז מותר לענין ציצית, שהרי התכלת צמר

הוא ומטילין אותה לפשתן,

²⁶ אמנם, בכך הלכנו צעד נוסף על דברי ר"י לעיל, והחשבנו גם את חוטי הפשתן כנתון בסיסי שעליו חלה מצות התכלת, למרות שהם לא הוטלו בבגד אלא משום המצוה.

ומפני מה אין עושין כן, מפני שאפשר לעשות הלבן שלה ממינה, וכל מקום שאתה מוצא עשה ולא תעשה אם יכול אתה לקיים את שתיהן הרי מוטב, ואם לאו יבא עשה וידחה את לא תעשה, וכאן אפשר לקיים את שתיהן.²⁷

הכס"מ כתב שמפשטות לשון הרמב"ם בהלכה ה' נראה שדוחה לא רק את דברי רב יהודה, אלא אפילו את דברי שמואל מפני דברי ריש לקיש, ואינו מתיר כלאים בציצית כלל אלא במידת ההכרח של המצוה. אולם, הכס"מ עצמו מקשה על הבנה זו מכך שהרמב"ם כן כתב שצמר ופשתים פוטרים בכל המינים, ואם מדובר במקום שיש תכלת, הרי בהטלת לבן של פשתן יוצר כלאים במקום שאין הכרח. כיון שהרמב"ם סובר שחיוב שאר מינים בציצית אינו אלא מדרבנן, מסיק הכס"מ שמוכרחים להעמיד את הלכה ה' במקרה שאינו מטיל אלא לבן בלבד.

לאור זאת, טוען הכס"מ שהרמב"ם כן מתיר באופן עקרוני לתת חוטי לבן של צמר בבגד פשתן, אבל לא חוטי פשתן בבגד צמר, משום שזו באמת יצירת כלאים שלא לצורך. נראה שניתן לדייק כדברי הכס"מ מפתחת הרמב"ם להלכה ו', שכל האיסור אינו אלא כשהוא לבן לבדו בלא תכלת. אמנם, הרמב"ם לא הבחין בין חוטי צמר בטלית פשתן לחוטי פשתן בטלית צמר, אבל הבחנה זו מתחייבת מהמשך הדברים המבוססים על דברי ריש לקיש.²⁷

הרמב"ם כלל אינו מתייחס לבעיה של העדר מין כנף בציצית שעליה מדובר בהלכה ו'. יתכן שלהבנתו לדעת רב נחמן לא קיים כלל דין של מין כנף בסוג החוטים, אלא בצבעם בלבד. אולם, יתכן שגם לדעת הרמב"ם רב נחמן סובר את דין 'מין הכנף' כמפורש בהלכה ה', אלא שבמקום שיש תכלת ניתן לוותר עליו, כדרך שפירשנו בשיטת רש"י.

ד. פסק ההלכה

בשו"ע סי' ט ה"ב כתב:

'ציצית של פשתים או של צמר רחלים פוטרים בכל מיני בגדים, חוץ משל פשתים לצמר או של צמר לפשתים בזמן הזה דליכא תכלת, מפני שהם כלאים.'

המשנ"ב ביאר את דבריו על פי דברי שמואל ורב יהודה, וכתב שבזמן שהיה תכלת ניתן היה לתת חוטי לבן של צמר לפשתן, ואף של פשתן לבגד צמר. והוסיף שלדעת הרמ"א שכל המינים חייבים בציצית מדאורייתא, בזמן שיש תכלת מותר לתת אותו בכל טלית גם יחד עם חוטי פשתן.

לאור מה שנתבאר עד כה, דברי המשנ"ב הנ"ל אמורים עפ"י שיטת התוס' בכל מקום, ולא עפ"י שיטת הרמב"ם. לאור זאת, יש מקום לעיין בתוקפם ההלכתי, היות שהרמ"א והמהר"י קארו לא עסקו באופן מפורש בפסיקה בסוגיית כלאים בציצית שלא היתה מעשית מבחינתם, אם כי הבי"דן בלשון הטור בענין זה ובחר להביאה בשו"ע.

אולם, יש להוסיף פרט הלכתי נוסף, אשר למעשה הופך את כל הדיון בהיתר כלאים בציצית ללא רלוונטי;

²⁷ יש להעיר כי לפי זה גם בשיטת רב יהודה אין צורך להתיר הטלת צמר ופשתים יחדיו בשאר מינים, כיון שניתן לעשות את הציציות מצמר.

סוגיית הגמרא בדף מ עסוקה בבירור טעם פטור סדין (בגד פשתן) מציצית. רוב ככל הפוסקים כתבו, עפ"י מסקנת הסוגיא, שלהלכה אין מטילים תכלת לבגד של פשתן גזירה משום 'כסות לילה', או משום 'תעשה ולא מן העשוי'.

לפי זה יוצא שבפועל לא קיים היתר כלאים אפילו בטלית של פשתן, ששם הצורך בכלאים עשוי להיות הכרחי. נראה פשוט, שבגזירה זו צריך להיות כלול גם איסור כלאים בטלית של צמר או בטלית של שאר מינים. כן כתב במפורש הכס"מ על הרמב"ם בפ"ג ה"ח. אמנם, הטור התעלם מפרט זה בדבריו בסימן יא, אך בדבריו בסס"ט רואים שפטר בגד פשתן לכל הפחות מהטלת תכלת.